

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ ЯК СИСТЕМИ ЗАСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

FOREIGN EXPERIENCE OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE JUVENILE PROBATION INSTITUTE AS A SYSTEM OF MEASURES FOR THE PREVENTION OF JUVENILE CRIME: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Решивська Я.В., студентка III курсу
факультету публічного управління та права
Державний університет «Житомирська політехніка»

Шпиталенко Г.А., к. і. н., доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Барановська Т.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри економічної безпеки,
публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»

Павліченко І.М., старший викладач
кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Сушицька Ю.О., викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню історичних та правових аспектів виникнення, становлення та розвитку інституту ювенальної пробації в зарубіжних країнах. Подолання злочинності неповнолітніх є одним із найбільш соціально гострих питань українського суспільства. Неповнолітні як особлива соціальна верства є формуючою основою сучасного та майбутнього української нації, тому дослідження проблем зміни антисуспільних настанов свідомості цієї категорії злочинців задля їх реабілітації та реінтеграції є надзвичайно актуальним і має проходити під егідою милосердя. Світова практика доводить, що принцип «покарати, а не ув'язнити», який далі трансформується в перевиховання й застереження від повторного вчинення злочину, вдало втілюється через правовий інститут пробації. Сучасна правова наука відводить його історичному розвитку 100–200 років. Піонерами ювенальної пробації стали Великобританія та США. Встановлено, що історичні етапи розвитку ювенальної пробації мають своє «державне» забарвлення, оскільки в окремих країнах процес формування ювенальної юстиції, а отже, і ювенальної пробації як базової складової останньої має певні особливості. Так, еволюція ювенальної юстиції в США в області організації її діяльності відбувалася шляхом взаємодії піклувальної діяльності, участі державних інститутів і громадянського суспільства з одного боку і судової влади з іншого. При цьому сучасний рівень розвитку ювенальної юстиції США говорить про різні підходи в різних штатах. В подальшому прикладу США та Великобританії послідували Канада, Австралія, скандинавські країни, де пробаційна система щодо неповнолітніх діє близько 25 років, інші країни. За цей час і судді, і правоохоронні органи зрозуміли, що праця з молоддю вимагає особливого підходу. Інститут ювенальної пробації є досить новим і прогресивним у правовій системі України, а отже, і малодослідженим. Знання історії предмету дослідження дає в руки ключ до розкриття його сутності та усвідомлення перспектив ювенальної пробації в Україні.

Ключові слова: пробація, ювенальна пробація, ювенальна юстиція, злочинність неповнолітніх, попередження злочинності неповнолітніх, рецидивна злочинність неповнолітніх, альтернатива кримінального покарання.

The article is devoted to the study of historical and legal aspects of the emergence, establishment and development of the juvenile probation institute in foreign countries. Overcoming juvenile delinquency is one of the most socially acute issues of Ukrainian society. Juveniles as a special social stratum are the formative basis of the modern and future Ukrainian nation, therefore the study of the problems of changing the antisocial attitudes of this category of criminals for their rehabilitation and reintegration is extremely relevant and, without a doubt, must pass under the auspices of mercy. World practice proves that the principle of «punish, not imprison», which is further transformed into re-education and warning against re-offending, is successfully implemented through the legal institution of probation. Modern legal science takes 100–200 years of its historical development. The pioneers of juvenile probation were Great Britain and the USA. It was established that the historical stages of the development of juvenile probation have their own «state» color, since in some countries the process of forming juvenile justice, and therefore juvenile probation as a basic component of the latter, has certain features. So, for example, the evolution of juvenile justice in the USA in the field of organization of its activities took place through the interaction of caring activities, the participation of state institutions and civil society on the one hand, and the judiciary on the other. At the same time, the current level of development of juvenile justice in the USA indicates different approaches in different states. In the further example of the USA and Great Britain, Canada, Australia, Scandinavian countries, where the probation system for minors has been operating for about 25 years, followed other countries. During this time, both judges and law enforcement agencies realized that working with young people requires a special approach. The institution of juvenile probation is quite new and progressive in the legal system of Ukraine, and therefore, little researched. Knowledge of the history of the subject of research provides the key to uncovering its essence and understanding the prospects of juvenile probation in Ukraine.

Key words: probation, juvenile probation, juvenile justice, juvenile delinquency, juvenile delinquency prevention, recidivistic juvenile delinquency, alternative to criminal punishment.

Постановка проблеми. Подолання злочинності неповнолітніх є одним із найбільш соціально гострих питань українського суспільства. Неповнолітні як особ-

лива соціальна верства є формуючою основою сучасного та майбутнього української нації, тому дослідження проблем зміни антисуспільних настанов свідомості цієї катего-

рії злочинців задля їх реабілітації та реінтеграції є надзвичайно актуальним і, без сумніву, має проходити під егідою милосердя. Світова практика доводить, що принцип «покарати, а не ув'язнити», який далі трансформується в перевиховання й застереження від повторного вчинення злочину, вдало втілюється через правовий інститут пробації. Запровадження Законом України «Про пробацію» останнього вимагає створення нової системи роботи з неповнолітніми, які потрапили в конфлікт із законом, а ув'язнення у вигляді позбавлення волі має застосовуватися як крайній захід їх кримінально-правової відповідальності. Такі новели в кримінально-виконавчій системі України відповідають головному тенденції сучасної європейської кримінальної політики, спрямованої на розширення сфери застосування до неповнолітніх покарань, альтернативних позбавленню волі та інших заходів кримінально-правового впливу як нових ефективних засобів боротьби із рецидивною злочинністю неповнолітніх [6, с. 31]. І хоча невеликий досвід реалізації основних завдань пробації свідчить про дієвість діяльності органу пробації, мають місце позитивні зміни, проте на практиці існує ряд проблем, які потребують наукового аналізу, зокрема розвиток інституту ювенальної пробації в його історичній ретроспективі. Знання історії предмету дослідження дає в руки ключ до розкриття його сутності та усвідомлення перспектив ювенальної пробації в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут ювенальної пробації, як і інститут пробації взагалі, є досить новим і прогресивним у правовій системі України, а отже, і малодослідженим. Головну увагу вітчизняні науковці зосередили на практичних аспектах реалізації пробації в Україні, на дослідженні міжнародного досвіду запровадження пробації. Це, зокрема, такі вчені: Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І., Бурдін В. М., Василевич В. В., Веселов М. Ю., Дмитришина Т., Опацький Р. М., Землянська В. В., Крестовська Н. М., Коренюк А. А., Русанова І. О., Михайлова І. М., Ягунов Д. В., Яковець С. І., Янчук О. Б. та ін. Проте проблеми розвитку та становлення ювенальної пробації в Україні, соціальні та філософсько-правові аспекти її розвитку та становлення в історичній ретроспективі в зарубіжних країнах вимагають подальших наукових розвідок.

Метою даної наукової розвідки є дослідження історичних та філософсько-правових аспектів виникнення, становлення та розвитку ювенальної пробації в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Пробація – це переважно юридичний термін, який з'явився майже 200 років тому як кримінально-правовий інститут англосаксонського права й був різновидом умовного засудження або умовного звільнення. «Пробація» в перекладі з англійської мови означає «випробування» або «умовне звільнення (від покарання)», а в перекладі з латини – «випробувати» або «віддати під нагляд» [1, с. 45]. Ст. 2 ЗУ «Про пробацію» дає наступне визначення пробації: «Пробація – це система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого». Згідно ст. 12 Закону України «Про пробацію»: «Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх. Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків» [12].

Приступаючи до ретроспективного аналізу виникнення, становлення та розвитку інституту пробації слід

вказати, що загалом він має свою давню історію. Сучасна правова наука відводить його історичному розвитку 100–200 років. Щодо інституту ювенальної пробації та його історичного розвитку і становлення, тут важливо врахувати наступне: по-перше, якщо розглядати ювенальну пробацію як концепцію соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками та іншими соціально вразливими групами та як специфічний процес виконання альтернативних покарань, то корінням вона сягає в глибоку давнину; по-друге, досліджувати історію розвитку та становлення ювенальної пробації слід в контексті формування ювенальної юстиції, оскільки пробація є одним із невід'ємних її елементів.

Відомо, що історично неповнолітні були фактично прирівняні до «дорослого» злочинця. Однак, загальна точка зору дослідників зводиться до того, що дорослі і діти не можуть бути рівними ні в фізичному (переносити тілесні покарання), ні в психічному (повністю розуміти свої вчинки й усвідомлювати значення юридичних процедур, в яких доводиться брати участь після притягнення їх до кримінальної відповідальності) аспектах. З давніх часів приділялася особлива увага питанню принципів відмінностей в покаранні злочинців різного віку. Тому історичне минуле неповнолітніх правопорушників можна назвати жорстоким і несправедливим. Така оцінка стосується кількох епох життя людини – від античного світу та Середньовіччя до середини XIX ст. Меч правосуддя був жорстоким і караючим стосовно неповнолітніх, про що можна судити за змістом деяких історико-правових джерел та таких моментів: 1) в юриспруденції тих часів не існувало правового поняття дитинства як періоду життя людини, що потребує особливого захисту; 2) як наслідок цього, у правових актах не існувало юридичних правил спеціального захисту дітей і підлітків у судах і після звільнення з них. Можна навіть припустити, що юристів давнини, Середньовіччя і «раннього» капіталізму діти-злочинці, як самостійна демографічна група, не цікавили; відповідно, жорстокість суду до неповнолітніх виявлялася в тому, що вони, якщо робили протиправні вчинки, то у своєму правовому становищі прирівнювалися до дорослих злочинців [9, с. 77]. Детальний аналіз багатьох історико-правових джерел римського цивільного права дозволяє стверджувати, що в Стародавньому Римі існували спроби захистити неповнолітніх від жорстокої кари за вчинене діяння. Щоб перекоонатися, необхідно звернутися до деяких положень римського цивільного права, адже судовий захист неповнолітніх історично виник у цивільному, а не в кримінальному праві [9, с. 77].

Відомо, що римська доктрина «*patria potestas*» передбачала повну владу батька над дитиною. Зміст цієї доктрини містив такі повноваження батька, як повне право розпорядитися життям дитини, право залишити новонароджену дитину без догляду. «Зайвих» дітей зазвичай приносили на Овочевий ринок і клали біля так званої Молочної колони тощо. Проте, поступово це право було обмежено як 3-річним віком дитини, так і згодою сімейної ради. Про це, як про звичайну практику, писали Тит Лівій, Сенека та інші автори. Водночас на батька покладався обов'язок відповідати за правопорушення, вчинені дітьми. Так, батькові, який мав право продати дитину в рабство, при Нумі Помпілії заборонялося продавати у рабство одруженого сина, якщо шлюб був укладений ним за згодою батька. Закони XII таблиць згадували про продаж сина у рабство, причому трирічний продаж звільняв дитину від влади батька. Існувало право вимагати дитину від особи, що її утримує. Таким чином, доктрина *patria potestas* позбавляла дитина прав, а звідси – і обов'язків, оскільки останні можна конструювати тільки відповідно до наявних прав, згідно із загальною правовим принципом єдності прав та обов'язків [9, с. 79]. Цікавими для нашого дослідження є Дигести імператора Юстиніана (VI ст. н. е.), зокрема

книга четверта, титул IV, озаглавлений «Про осіб, що не досягли 25 років», де наведене висловлювання римського юриста Домініції Ульпіана: «Слідуючи природній справедливості, претор встановив цей едикт, шляхом якого він надав захист юним, бо усім відомо, що в осіб цього віку розважливості є хиткою і неміцною і схильна можливостям багатьох обманів; цим едиктом претор обіцяв і допомогу і захист проти обману...» [9, с. 80].

Римське право залишило нам ще одне свідчення захисту дітей державою – це доктрина держави-батька (*parens patriae*). Держава оголошується вищою за опікунів дитини. В історії ювенальної юстиції до доктрини зверталися багато дослідників. Цікавим для нашого дослідження є і той факт, що у Законах XII таблиць було вперше сформувано принцип вибачення покарання. Він стосувався головним чином неповнолітніх, і в деяких інших роботах, які трактували зміст згаданого закону, формулювався як прощення, виправдане неповноліттям. Так, Закони XII таблиць містять норми про непризначення покарання за наявності таких двох умов: 1) коли той, хто скоїв злочин, не розумів характеру злочинного акту; 2) коли сам злочинний акт не був доведений до кінця. Цей принцип протягом тривалого часу був поширений в країнах, що сприйняли римське право [9, с. 80].

Чи залишило нам Середньовіччя правову спадщину про злочини неповнолітніх і про їх відповідальність перед судом? На жаль, в законах цього часу йшлося здебільшого про покарання дітей і підлітків. Процесуальний статус став цікавити юристів значно пізніше. Для середньовічних правових актів найбільш характерні жорстокість, ігнорування дитинства як природного стану людської особистості. Відомі швейцарські дослідники злочинності неповнолітніх Моріс і Енріка Вейяр-Цибульський за результатами своїх багаторічних досліджень історії боротьби зі злочинністю неповнолітніх стверджують, що частим було застосування смертної кари навіть до дітей молодшого віку. До них також застосовувалися всі види інших покарань, як до дорослих злочинців, утримання в одних з останніми в'язницях, незрозумілі дітям процесуальні дії (приведення до присяги) і неприпустимі покарання (катування). Проте вже в таких правових джерелах Середньовіччя, як «Швабське дзеркало» – збірник німецьких законів XII ст.; «Кароліна» – кримінально-судове укладення короля Карла V, XVI ст. знайшло відображення вибачення покарання. Так, у статті CL–XIV «Кароліни» про неповнолітніх злодіїв було сказано: «Якщо злодій чи злодійка будуть віком менше чотирнадцяти років від народження, вони незалежно від будь-яких інших підстав не можуть бути засуджені на смертну кару, а повинні бути піддані... тілесним покаранням на розсуд (суду) і повинні дати вічну клятву». З одного боку, неповнолітній був захищений законом від смертної кари. Проте, слідом за наведеним текстом йде продовження: «Але якщо злодій за своїм віком наближається до чотирнадцяти років і крадіжка значна або ж виявлені при тому обтяжуючі обставини (насильницька крадіжка чи крадіжка, вчинена в третій раз) настільки небезпечні, що злостивість може заповнити недолік віку, то суддя і шеффіни повинні запитати... відповіді, чи піддати такого малолітнього злодія майновим чи тілесним покаранням або смертній карі» [9, с. 82]. Надалі розвиток кримінального правосуддя характеризувався все більшими відхиленнями від принципу вибачення покарання неповнолітнім. Звичайно, мова йде про похмуру епоху середньовічного правосуддя. Відсутність спеціального правового захисту неповнолітніх можна виявити в законах багатьох країн аж до середини XIX ст. Чинні закони встановлювали рівну для дітей і дорослих відповідальність і покарання, однакову для всіх осіб, що постанали перед судом, судовою процедурою.

Проте, практика застосування суворих та жорстких видів покарань тільки підвищувала показники рецидивної

злочинності серед неповнолітніх, оскільки відбувалася криміналізація осіб, які потрапляли у місця позбавлення волі. Враховуючи такі обставини, ряд мислителів другої половини XVIII та першої половини XIX століття, зокрема Ч. Беккарія, Дж. Говард та І. Бенгам активно пропагують свої думки щодо пом'якшення покарань стосовно неповнолітніх [6, с. 38]. Так, Ч. Беккарія у своїй праці «Про злочини і покарання» стверджує, що метою покарання повинно бути попередження нових злочинів та виправлення злочинців, а для цього покарання повинне бути публічним, найменшим із можливих у кожному конкретному випадку та відповідним злочину, який передбачений законом [11].

Таким чином, відомі суспільству засоби запобігання злочинності, у тому числі застосування покарання у виді позбавлення волі, не могли вирішити усі існуючі проблеми, пов'язані з рецидивною злочинністю неповнолітніх. Тому виникла потреба у розробці та застосуванні нових ефективних психолого-педагогічних, соціально-економічних і правових засобів для зниження рівня злочинності, зокрема рецидивної. На думку багатьох вчених, саме виникнення ідей щодо пом'якшення покарань стали передумовою для впровадження у майбутньому пробації. Так, Л. Ф. Пертлі стверджує, що поняття пробації запроваджено у другій половині XIX століття як нова форма впливу на злочинця з метою його перевиховання в умовах, коли його свобода не обмежена. Також заслуговує уваги твердження Д. Хардінга, що дана форма впливу на злочинців є найбільш прогресивною, тому що дозволяє уникнути впливу кримінальної субкультури на засудженого і не ізолює його від суспільства, що є важливим чинником в соціальному ракурсі [6, с. 39–40].

Слід зазначити, що щодо історії виникнення інституту пробації взагалі, то в науковому просторі існує ряд дискусій щодо держави, яка започаткувала пробацію, зокрема, мова йде про Великобританію та США. На думку більшості вчених, зокрема О. І. Богатирьової, Д. В. Ягунова, С. І. Яковець, О. Б. Янчука, першість належить Великобританії. На їхню думку, історія становлення та впровадження пробації бере свої витoki з англійського кримінального права суворого середньовіччя, коли покарання застосовувалися як до дорослих, так і до дітей за проступки, які не завжди мали злочинний характер. До усіх категорій злочинців застосовувалися такі види покарань як булінг, биття різками та каліцтво. До прикладу, за часів уряду короля Генріха VIII було вбито 200 злочинців, серед яких були й неповнолітні. Така система покарань викликала невдоволення серед впливової англійської спільноти, що своєю чергою призвело до реформування англійської системи правосуддя. Починають впроваджуватися такі нові методи захисту від прийнятих судових рішень як благо духовенства, судова відстрочка та умовні покарання. Саме у Великобританії з 1820 року вперше суди починають використовувати виключно формальні покарання до неповнолітніх. При цьому під таким покаранням розумілося ув'язнення неповнолітніх на один день з одночасною передачею їх на поруки батькам або роботодавцям. Особами, які брали неповнолітніх правопорушників на поруки, були місіонери, зокрема, релігійні організації та волонтери. Згодом, окремі судді за власною ініціативою почали впроваджувати таку практику у своїй діяльності [5]. Метою такого покарання було виправлення неповнолітнього та попередження вчинення ним повторного злочину. Проте в судах існували проблеми щодо наявності місіонерів. Тому основною роботи поліцейських судів з неповнолітніми правопорушниками стала практика призначення таких місіонерів церквою. Згодом місіонери поширюють свою діяльність та відкривають притулки для неповнолітніх, які надають професійне навчання та роботу. Цей крок дав значні позитивні результати у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх і значно наблизив англійське суспільство до унормування спільної діяльності поліцейських судів та місіонерів

церкви у службу пробації взагалі і ювенальної зокрема. У 1886 році був прийнятий закон «Про попередження правопорушників», проте багато його положень не були реалізованими. На думку вчених, зміст закону «Про пробацію злочинців», прийнятого у 1886 році, може служити взірцем навіть для сучасних країн, які знаходяться на етапі впровадження системи засобів ювенальної юстиції. Багато положень даного закону ми маємо змогу спостерігати у Європейських правилах пробації, які є основоположним стандартом діяльності служб пробації. З прийняттям даного правового акту стає остаточно зрозуміло, що пробація розглядається не тільки, як альтернатива позбавленню волі, а і як система заходів боротьби зі злочинністю взагалі та правопорушеннями неповнолітніх зокрема [7, с. 76]. У 1907 році було прийнято закон «Про звинувачення правопорушників», який надав місіонерам статус «посадових осіб суду», які згодом стануть відомі як офіцери пробації. Також цей акт дозволив судам призупинити покарання та звільнити правопорушників під нагляд певної особи, названої в так званому «умовному позові». І хоча цей закон на практиці не був реалізований повною мірою, науковці вважають це великою перемогою у сфері реалізації основних положень пробації та подальшого удосконалення цього інституту. В Англії перший суд для дітей був створений в Бірмінгемі в 1905 році. У зв'язку з позитивними результатами його роботи наприкінці цього ж року був виданий спеціальний акт Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) Великої Британії (циркуляр Дугласа Екерса), де говорилося про «бажаність» створити суди у справах про неповнолітніх на всій території Об'єднаного Королівства. У 1909 році в Англії було видано перший Закон про дітей (так звана «Хартія дітей»). Що стосується Шотландії, то в цій частині Об'єднаного Королівства вже на початку ХХ ст. стала створюватися дуже своєрідна юрисдикція для неповнолітніх. Вона була не судовою, а скоріше адміністративною – спеціальні комісії у справах дітей (Children's Hearing). У дещо зміненому вигляді вони діють в Шотландії донині [13, с. 22].

Проте, зародження ідеї пробації, наближеної до сучасної, бере свій початок саме із США. На переконання більшості науковців та істориків, що наявність нинішньої концепції пробації – це заслуга американського судді з міста Потртрсмут Едварда Кокса, яким було введено практику призначення наглядачів за правопорушниками звільненими від відбування покарання. Спочатку нагляд здійснювався за дорослими злочинцями, які вчинили правопорушення під дією алкоголю, а вже згодом за неповнолітніми та дорослими злочинцями. Такий нагляд у більшості випадків спочатку здійснювали релігійні організації. Доцільно зазначити, що саме в США вперше було запроваджено термін «пробація» американським чоботарем і філантропом Джоном Огастусом, ім'я якого пов'язують із зародженням американської служби пробації [14]. В контексті нашого дослідження важливо зауважити, що Дж. Огастус в американському суспільстві називали «батьком пробації», який розпочав у 1843 році допомогу дітям, які перебували у конфлікті з законом, що надалі відіграло неабияку роль для формування механізму нинішньої ювенальної пробації. При цьому, досить важливо, що саме США належить першість у прийнятті законів про застосування пробації до неповнолітніх і велика у цьому заслуга Огастуса. Так, для початку він взяв на піклування трьох дітей, які були обвинувачені в крадіжці, але поступово ця кількість зростає до 30 дітей і збільшувалася далі. Згодом робота будувалася на тому, що для неповнолітніх встановлювався випробувальний термін до шести місяців, по завершенню якого Огастус з'являвся до дітей, щоб перевірити їх готовність до законслухняної поведінки. Досить цікаво, що після закінчення випробувального терміну підлітки позитивно змінилися у зовнішності та поведінці. Огастус здійснював свою діяльність на волонтерських

засадах, і його робота була заснована на переконанні, що більшість правопорушників не є небезпечними і добре реагують на так зване «лікування» [7, с. 41–42].

Відомо, що ХІХ століття в історії США стало часом великих соціальних і промислових перетворень, на фоні яких посилюються проблеми бідності, злочинності, невлаштованості, безробіття. Небувале зростання злочинності неповнолітніх наприкінці ХІХ ст. стало поштовхом до перегляду ставлення до неповнолітніх правопорушників з боку держави. Так виникає рух «За порятунок дітей», який зосередив свої зусилля на захисті неповнолітніх, на виправленні порушників закону [9, с. 83].

В 70-х роках ХІХ ст. за починком громадян м. Бостона Кука і вже згаданого нами Огастуса була заснована система опікунського нагляду. Безпосередньо Кук і Огастус були присутні на судових процесах у справах неповнолітніх, і якщо суд приходив до висновку, що дитину можна виправити, вони просили суддю не призначати покарання, а віддати правопорушника під опікунський нагляд. Притулки почали проводити в життя особливі, реабілітаційні, підходи поводження з неповнолітніми. Відповідно до цих підходів саме суспільство бере на себе місію забезпечення позитивної соціалізації стосовно тих дітей, хто не має сім'ї, що піклується про них. Форми роботи з позитивної соціалізації повинні були дати запуснені і занедбані дитині те, що іншим дітям давала сім'я. Саме в цей час, коли піклувальні (реабілітаційні) схеми поводження з підлітками були універсалізовані і поширені на підліткову злочинність, виникла ювенальна юстиція. При цьому такі спеціальні заклади зайняли те місце, яке раніше займали каральні способи реагування на злочини. Подібне порушення оцінювалося тепер не як злочин, а як відхилення, викликане певними соціальними обставинами і потребує реабілітаційного реагування, а не тюремного ув'язнення. Тривали пошуки практичних способів некарального впливу на підліткову злочинність. На їх переконання правопорушники мають бути реабілітовані, а не покарані. Для розгляду справ про неповнолітніх було введено нове поняття «правопорушник» (delinquent), відмінне від поняття «злочинець» (criminal). Так виник формальний статус неповнолітнього правопорушника – носія відхилення, куди входили такі групи підлітків, як жебраки, бродяги, недисципліновані і, власне, порушники кримінального закону. Усі ці групи, чиє життя або поведінка являли собою те чи інше відхилення, і утворили об'єкт діяльності в ювенальній юстиції. Поступово ювенальна юстиція стала оформлятися як особлива форма діяльності і знання.

«Законом про дітей покинутих, безпритульних і злочинних і про нагляд за ними» від 2 липня 1899 року в Чикаго (штат Іллінойс, США) було затверджено перший у світі суд у справах неповнолітніх. Вже сама назва закону досить точно відображала переворот у розумінні проблем злочинності неповнолітніх. В ХІХ ст. в США почали створюватися притулки, повсюдно використовувалися так звані «реформаторії» (виправні заклади для неповнолітніх), розвивалася система опікунського нагляду, яка згодом стала пріоритетною в роботі з дітьми-правопорушниками та дітьми групи ризику. За своєю суттю це була реалізація філософії рятування дітей. Більш відомі як «школи реформ» вони концептуально відрізнялися від будинків притулку. Концептуальні зрушення змістили доктрину ювенальної юстиції в бік виховання і захисту неповнолітніх, які вчинили злочин. Саме в цей час інститут ювенальної юстиції стає впізнаваним з сьогodнішньої точки зору, оскільки був зорієнтований на потреби саме неповнолітніх [9, с. 84]. Таким чином, важливою особливістю американського (як заведено його називати – «чиказького») суду для неповнолітніх було те, що йому доручалося керувати установами опікунського нагляду над неповнолітніми. З 1905 року в США був створений інститут оплачуваних піклувальників – прообраз сучасної служби ювенальної пробації (опікунського

наглядю). Вони вже виступали від імені держави і надіялися законом низкою адміністративних повноважень. До 1911 р. мережа цих установ, як і самих судів для неповнолітніх, охопила більшість штатів США [3, с. 118]. Таким чином впровадження інституту піклувальників стало втіленням створення нових органів держави, які розслідували справи щодо неповнолітніх не з поліцейської чи слідчої точки зору, а з позиції потреб та інтересів самої дитини. Втручання ж загальної поліції у ці відносини майже було усунуто. Як свого часу зазначав П. І. Люблінський постановка нової ідеї поведження з неповнолітніми зводилася до реформи судового і частково досудового слідства у справах неповнолітніх [3, с. 119].

Таким чином, у 90-ті роки XIX ст. значного поширення набули соціологічні пояснення, автори яких бачили причини злочинності в руйнуванні сімейних устоїв, викликаному нестабільністю життя в Америці в період швидкої індустріалізації. Засновники ювенальної юстиції зрозуміли, що об'єктивно мають справу зі своєрідними ситуаціями, що зумовлюють дефекти в соціалізації молодих людей, їх кримінальне зараження і тим самим програмують їх майбутнє. Якщо дітей вчасно не огородити від згубного впливу на них соціального оточення, така програма імовірніше за все відтвориться. Застосування ж кримінальних покарань приводило тільки до прискорення антисоціального результату, оскільки молоді люди в цьому випадку потрапляли у своєрідний «інкубатор злочинності» [9, с. 86].

Особливої уваги заслуговує той історичний факт, що саме в США у штаті Массачусетс було прийнято перший закон «Про службу пробації для неповнолітніх» 1878 р., який надалі було ухвалено і в інших штатах [14]. Своєю чергою, прийняття цього нормативно-правового документа суттєво вплинуло на американську систему кримінальної юстиції та відіграло грандіозну роль у формуванні та розвитку сучасної світової ювенальної концепції пробації.

З цього часу суспільно значимими функціями ювенальної юстиції та одночасно її проблемно-змістовним полем стали зусилля, спрямовані на: виведення підлітків із середовища і життєвих обставин, що перешкоджають їх нормальній соціалізації; на залучення їх в такі заходи і форми гуртожитку, в яких вони могли б формуватися як повноцінні члени суспільства. Це був початок виникнення ювенальної юстиції як нової практики, створеної людством в XIX ст. Історична роль американського руху «За порятунк дітей» полягає в тому, що воно задало місію та інтелектуальний контекст нової практики, показало, що можна і потрібно відмовитися від кримінально-карального поведження з підлітками на користь реабілітаційних форм діяльності. Тому перші суди для неповнолітніх у XIX ст. в різних штатах США почали реалізовувати схему поведження з неповнолітніми на основі нового юридичного статусу дітей (делінквент). Виховна спрямованість ювенальної юстиції визначилася трьома ключовими положеннями: діти-правопорушники підлягають турботі і піклуванню; суд бере на себе управління цим процесом; судове провадження розглядалося швидше як суперечка про опіку, ніж кримінальний процес [9, с. 88]. Головні ролі в ювенальному суді відводилися судді й державним та громадським піклувальникам. При цьому суду доручалося керівництво службами опікунського нагляду. До неповнолітніх могли бути застосовані такі заходи: лікування; ізоляція дитини від поганого середовища (товаришів, батьків і т. д.); відшкодування дитиною з кишенькових грошей матеріальної шкоди, якої вона завдала комусь; для менш дорослих дітей міг бути призначений той чи інший навчальний виховний захід (наприклад, суддя міг доручити дитині переписати ту чи іншу книгу, через деякий час винний повинен був з'явитися до судді і показати переписану книгу); тимчасове переселення в притулок. І лише у випадку серйозної

зіпсованості могло бути призначене тюремне ув'язнення. Отже, особистісний і зацікавлений підхід до дитини, акцент на допомогу, а не на покарання, опора в реалізації призначених заходів на державних піклувальників та громадськість, обговорення з піклувальниками та батьками призначення виховних і лікувальних заходів – ось основні принципи та умови діяльності ювенального судді. Слід також зазначити, що особливо важлива роль відводилася способу взаємодії судді і дитини. Органи, яким доручався розгляд справ щодо неповнолітніх, в тому числі й органи, які проводять розслідування, повинні обиратися головним чином залежно від їхньої здатності розуміти дітей, симпатизувати їм, а також, що важливо, повинні мати спеціальні знання в галузі соціальних і психологічних наук [9, с. 92].

Тому цілком зрозумілим постає той факт, що інститут ювенальної юстиції як альтернатива кримінальному каральному підходу, як спосіб реагування на масові соціальні проблеми молодих людей стали сенсацією початку XX ст. і дуже швидко завоювали собі прихильників у всьому світі. Так, вже протягом перших двадцяти років після заснування чиказького суду національні системи ювенальної юстиції виникли в Канаді (1908 р.), в Англії та Уельсі (1905 р.), у Німеччині (1907–1908 рр.), у Франції (1914 р.), у Бельгії, Австрії, Іспанії, Італії, Росії, Угорщині, Румунії, Польщі. Протягом першої половини XX ст. ювенальна юстиція була створена на всіх континентах. До 1931 року ювенальні суди існували в 30 країнах світу [13, с. 23].

Проте пізніше ці мотиви індивідуальної участі та неформальної турботи про неповнолітніх правопорушників були втрачені, і ювенальний суд не зміг перемогти певних негативних тенденцій, що в підсумку призвело до кризи ювенальної юстиції в США як і ідеї ювенальної пробації. Це пояснювалось невиконанням нею реабілітаційної місії. По суті, ця критика вела до повернення до форм звичайного (дорослого) кримінального правосуддя, винесення покарання по заслугах тощо. Все це призвело до того, що в багатьох штатах були прийняті закони, які полегшували передачу справ неповнолітніх правопорушників у суди для дорослих. На думку деяких дослідників, це було наслідком розчарування і факхівців, і громадськості в реабілітаційній доктрині як такої. Надалі відновне правосуддя стало в певному сенсі відповіддю на ту кризу, яку переживала ювенальна юстиція.

Протягом другої половини XX ст. в ряді країн відбувається якісна корекція місії та принципів ювенальної юстиції, що склалися наприкінці XIX ст. під впливом реабілітаційної парадигми. Відбувається реформування та прийняття нового законодавства, яке передбачало необхідність забезпечення захисту суспільства від протиправної поведінки молоді й відповідальності правопорушників. Законодавство 1950-х років узаконило модель поведження з молоддю на федеральному рівні. Так, Федеральним законом про виправні установи для неповнолітніх 1951 року в Департаменті охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення було засновано Бюро ювенальних правопорушень.

Однак, наприкінці 1970-х років стався культурний і політичний перегляд відправлення правосуддя. Це було пов'язано зі зростанням рівня злочинності і жорстокості злочинів в країні, в тому числі рецидивної злочинності з боку неповнолітніх. Громадська думка полягала в тому, що неповнолітні злочинці «виграють» від поблажливого ставлення до них і їм надається занадто багато прав. На початку 80-х років минулого століття консервативна адміністрація президента Р. Рейгана почала проводити жорстку політику, спрямовану на придушення злочинності. Закони, спрямовані на підтримання порядку і забезпечення благополуччя суспільства витіснили громадську турботу про благополуччя неповнолітніх правопорушників. Збільшилась кількість випадків передачі справ неповнолітніх

правопорушників до кримінального суду для дорослих. Неповнолітні, які вважалися загрозою суспільству, стали піддаватися превентивним затриманням до винесення судового рішення, так само як дорослі могли бути затримані в очікуванні суду. Усе зазначене свідчить про переорієнтацію ювенальної юстиції США на каральну модель правосуддя і реабілітації правопорушників. Дж. Баттс і Д. Мірс назвали це кінцем традиційної ювенальної юстиції [3, с. 106]. Аналогічним прикладом такої позиції може бути Закон Канади «Про молодих правопорушників», за яким підлітки ні в якому разі не повинні бути прирівняні до дорослих в тому, що стосується рівня їх відповідальності та наслідків їх вчинків, однак молоді правопорушники повинні нести відповідальність за свої правопорушення. В разі і притягнення молодих правопорушників до відповідальності слід розглядати можливість заміни судової процедури з метою захисту суспільства альтернативними заходами. Близьким до змістом вважається і сучасна новозеландська модель ювенального суду, яка виходить з того, що малолітній правопорушник має відповідати за свою поведінку і брати на себе відповідальність за неї, але при цьому, щоб його потреби знаходили визнання, і надалі він мав можливість розвиватися як відповідальна людина, що приносить користь собі і суспільству. Проголошення цих принципів зовсім не стало кроком назад до карального підходу: сама корекція відбувалася на новому ґрунті виникнення і розширення практики відновного правосуддя. Відповідальність правопорушника тут розуміється, як зобов'язання загладити заподіяну в результаті злочину шкоду, а не покарання. Таким чином протиріччя,

яке виникло в рамках ювенальної юстиції між принципом мінімізації контактів із судовою системою та необхідністю закликати неповнолітнього правопорушника до відповідальності, знайшло своє вирішення в програмах відновного правосуддя. Саме до неповнолітніх вперше було застосовано практику формальних покарань, яка полягала у взятті на поруки та перевихованні неповнолітнього злочинця. Піонерами ювенальної пробації стали Великобританія та США, в подальшому їхньому прикладу послідували Канада, Австралія, скандинавські країни, де пробаційна система щодо неповнолітніх діє близько 25 років, інші країни. За цей час і судді, і правоохоронні органи зрозуміли, що праця з молоддю вимагає особливого підходу.

Висновки. Отже, процес становлення та розвитку ювенальної пробації в зарубіжних країнах був довготривалим та закінчився прийняттям нормативно-правових актів, які поклали основу сучасної її концепції. Зарубіжний досвід функціонування інституту ювенальної пробації свідчить про її ефективність. Сучасна ювенальна юстиція в зарубіжних країнах має два вектори розвитку. Зокрема, частина країн світової спільноти йде шляхом створення та функціонування спеціалізованих судів для розгляду справ про злочини та правопорушення, вчинені неповнолітніми. Інші країни, зокрема Румунія, Словенія, Латвія та ін., відмовилися від спеціалізованих «дитячих судів», проте створили розширену правову базу охорони прав дітей та пішли шляхом використання пробації як альтернативи кримінальній відповідальності неповнолітніх за кримінально карані діяння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатирьова О. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : моногр. О. Богатирьова. К. : Дакор, 2013. 368 с.
2. Богатирьова О. І. Сутність інституту пробації у сучасному зарубіжному праві. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України, 2013. Вип. 31. С. 254–261. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_31_28
3. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 381 с.
4. Декларация прав дитини від 20 листопада 1959 року (Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_384
5. Історія виникнення пробації. Державна кримінально-виконавча служба України : [сайт]. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/ode/en/control/ode/uk/publish/article/708607;jsessionid=E902938F1E01C2838FEC4E207F51B4_10
6. Коренюк А. А. Орган пробації як суб'єкт запобігання рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні. Публічне право. 2018. № 3 (31). С. 31–40.
7. Коренюк А. А. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2019. 263 с.
8. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): затв. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10/33 від 10 грудня 1985 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211
9. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф.; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2020. 520 с.
10. Правила Ради Європи про пробацію : рекомендація CM/Rec(2010)1 прийнята Комітетом Міністрів 20 січ. 2010 р. на 105-му засіданні заступників Міністрів. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>
11. Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) [редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. О. Туляков (заст. голов. ред.), Є. Л. Стрельцов (заст. голов. ред.), Д. О. Балобанова]; МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПРН України; Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса : Юрид. літ., 2014. 380 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1327>
12. Про пробацію : Закон України від 05 лют. 2015 р. № 160-VIII; станом на 09 лип. 2018 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
13. Ювенальна юстиція : навч. посіб. Гусев А. І., Костова Ю. Б., Крестовська Н. М. та ін.; за заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 155 с.
14. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура. *Academia* : [сайт]. URL: <http://www.academia.edu>